שני לוחות הברית — כלל למד

כלל למד זה הוא כלל התרצן שדי לו בלימוד בעלמא לומר הכא במאי עסקינן ואין צריך אות או מופת וראיה לדבריו אי בעית אימא ואיבעית אימא לפעמים כשמביא תירוץ אומר ואב"א ולפעמים בשני התירוצים אומר אב"א ואב"א וכתב הר"ש סודילו ונראה כי כשאומר בתירוץ השני ואב"א שיותר טוב הוא התירוץ השני ויש דוחק מה בתירוץ הראשון וכשאומר בשניהם אב"א שני התירוצים הם שוין שכל כך יפה זה כמו זה ואשכחנא דוכתא דקאמר ואב"א ואב"א ויש מחלוקת בין הפוסקים איכ' דמפרשי הנך אב"א לא פליגי אהדדי והלכה כתרווייהו ואיכ' דמפרשי דפליגי אהדדי והלכת' כאב"א בתר' בפ"ק דכתובות (ז, א) א"ר הונא א"ר אבא בר זבדא אמר רב אחת בתולה ואחת אלמנה טעונה ברכה כל ז' כו' אלא הא דתנן כו' אב"א ואב"א ועיין בר"ן באורך שם מחלוקת הפוסקים ע"כ:

ומצינו שאומר אב"א בלי שיאמר תשובה אחרת לא לפניה ולא לאחריה בפרק השותפין שנדרו (נדרים מו, ב), והר"ן והרא"ש ז"ל הרגישו דוחק זה ולפיכך הם גורסים אלא במקום אב"א ובפרק מציאות האשה אמרינן כן עליו קשיא ואבעית אימא בדהבא פריכא:

כשהתלמוד מתרץ תירוץ א' וסתרינן ליה והדר בעי לפרוקא פירוקא אחרינ' אמרי' בתרוצא בתר' אלא שלשון אלא מורה שהתירוץ הראשון דחוי שכך משמע לא כך אלא כך ונראה דתיבת אלא מורכב בב' תיבות אל לא והוא מלשון הארצות האל כלומר אלה הדברים שקדמו הן לא:

ואם הרב המתרץ הוא היה המקשה בעצמו שייך לומר אלא ואע"פ שלא קדם לו תירוץ אחר בשבת בפרק במה בהמה יוצאה כו' (שבת כב, א), מתקיף לה רב יוסף וכו' וכתבו שם התוספות ז"ל לפי שרב יוסף עצמו היה מקשה שייך לומר אלא ומהרי"ק ז"ל כתב וז"ל ולי נראה לתרץ בענין אחר דשאני התם שכשרב יוסף הקשה לרב הונא אמר אלימא ולכן יבא לשון אלא יפה דה"ק מ"ט דרב הונא אילימ' כך וכך קשיא אלא על כרחך היינו טעמ' דרב הונא והוה כאלו תירץ תירוץ אחר וסותר אותו וכעין זה י"ל בפרק האיש מקדש (קידושין מג, א), גבי שליח לדבר עבירה מכלל דלת"ק אפי' בדיני שמים פטור אלא דינא רבא ודינא זוטא איכא בינייהו דוק ותשכח עכ"ל. כשלא הוזכר שם אמור' תחלה בתירוצ' קמא אינו אומר האמור' אח"כ אלא כ"כ התוספות בפרק ד' אחין (יבמות כו, א, ד"ה שמואל), גופא אמר שמואל חלץ לאחיות לא נפטרו צרות כו' וכ"כ בפרק המוכר את הפירות ובפרק ר"א דאורג (שבת קה, ב), וכ"כ רשב"ם ז"ל בפרק חזקת הבתים. ולפעמים תירוצ' בתר' מתרץ סתם תלמוד' ולפיכך אינו אומר אלא דלעולם אמור' קמא עומד בתירוצו עיין בפרק חזקת הבתים דקאמרינן וליחוש דלמא דאקני שמעת מינה וכו'. ע"ש בתוספות לפעמים מצינו שאע"פ שחוזר ממה שאומר אינו אומר אלא עיין בתוספות פרק השוחט שכתבו וז"ל התם לחומר' השתא חוזר בו מכל מה שתירץ והוי כמו אלא ובפ"ק דנדה כתבו התוס' ז"ל כדרב פנחס הוי כמו אלא אע"פ שאין כתוב בספרים אלא וכעין זה יש בפרק אע"פ באמרו יקדשו ידי לעושיהם דאין בתפרים אלא ובנדרים יש בספרים אלא עכ"ל:

וכן כתבו עוד בפרק שני דנזיר וכ"כ בפרק הזורק שהרבה מצינו בתלמוד שחוזר בו ואינו אומר אלא וכ"כ הרמב"ן ז"ל בחידושי בבא בתרא דאע"ג דליכ' בנוסח' אלא יש לנו כיוצא בזה בתלמוד הרבה ומצאתי בשם הרב רבי יצחק דיליאון ז"ל דאין צריך לאומרו לפי שמלת אלא באה להודיע חזרה ממה שאמר ובמקום שהחזרה היא מבוארת אם אמר אלא אינו מן הקושי' למה אמרו אע"פ שחזרה היא מבוארת ואם לא אמרו אינו מן הקושי' למה לא אמרו דאינו מוכרח במקום שהחזרה מבוארת לאומרו עכ"ל:

ומצינו שאומר אלא ולאו דוק' בפ' דם נדה (נה, א) אלא אמר רבי אבא דומיא דעצם כו' וכ' התוספות ז"ל אינו חוזר ממה שאמר אלא מפרש והולך מעט מעט:

בכמה מקומות בתלמוד חסורי מחסרא והכי קתני ידוע שהדבר השלם הוא אשר לא יקבל לא תוספות ולא חסרון ותורתינו היא תמימה וא"כ איך אומר על המשנה שהיא חסירה ומצאתי בספר שארית יוסף שכתב בשם הר"ר מתתי' הצרפתי שכשאומר הגמר' הסורי מחסרא שאין שם שום חסרון בפועל כי איך נאמר שהתנא חסר והאומר שהמשנה חסרה אחד מסמניה חייב אבל ראוי שנאמר שרבי סדר המשנה דרך קצרה ובאותן תיבות שבמשנה די להבין כוונת התנא והוא לא בא לכונן האבנים ולעולם אותו חסרון שאומר חסורי מחסר' בכח לשון המשנה עומד כי רוח אלהים עמה לא חסרה דבר והחסרון הוא בחיקנו ודעתינו עכ"ל וע"ז נאמר כי לא דבר רק הוא מכם ופי' רז"ל (ירושלמי פאה פ"א ה"א) לא דבר רק ואם הוא רק הוא מכם כדמות זה מצאתי בספר הבטחון של הרמב"ן ז"ל שכתב וז"ל יש פסוקים הרבה שאנו צריכים להוסיף בהן תיבה א' או ב' כדי להבין פשוטו ולא מפני חסרון המקרא אלא מפני חרונו שאין אנו מבינים לשון קודש אלא בענין שידמה ללשון שאנו שוקעים בו בגלות בעונותינו עכ"ל:

ולכאורה דברי תוספות מנגדים זה בפרק הזורק (שבת דף ק"ב א)"ר אשר חסורי מחסר' כו' וכתבו התוספות אין זה חסרון ממש שהמשנה כמות שהיא שנויה יש לפרש כן אלא כדי לפרשה קאמר בלשון חסורי מחסר' ע"כ הרי שמשמע מדברי התוספות דבעלמא כשאומר חסורי מחסר' רצה לומר חסר ממש אמנם כי דייקת שפיר לאו הכי הוא אלא כוונתם הוא דאפילו לפי שכל הבנתינו היא מובנת כמות שהיא ואין אנחנו צריכין לפרש אותה כאלו היתה חסירה וולא היה לו לתלמודא לומר שם בלשון חסורי מחסר' אלא היה לו לומר הכי קאמר וזהו החילוק שבין ה"ק לבין חסורי מחסר כי כשאומר ה"ק עושה פי' על המשנה כמות שהיא ואף שהפירוש הוא רחוק מ"מ מובנת להתרצן כמות שהיא אבל כשאומר חסורי מחסר' אז אומר התרצן פירוש המשנה נעלם ממני לפרש אותה כמות שהיא שנויה ובודאי אין לפרשה בענין אחר אלא כאלו היא חסירה והיתה נשנית בזה הלשון וכך היא כוונת המשנה והחסרון בכח ל' המשנה עומד ונעלם ממנו איך עומד בכח הלשון אבל מכל מקום האמת הוא שכוונת המשנה היא כאלו היו אלו התיבות נכתבות בה:

וזהו ענין שאינו אומר התלמוד חסורי מחסר' אלא להוסיף אבל להחליף דבר והפוכו לא כדמוכח בפ"ק דכתובות (יב, א) גבי בריית' דכל שלא נהג כמנהג זה אינו יכול לטעון טענת בתולים ואמר אביי תני כל שנהג וא"ל רבא והא כל שלא נהג קתני ולפי מה שכתבתי ניחא לפי שחסרון דברים עומד בכח לשון התנא אבל דבר והפוכו מסתמו אינו עומד בלשון התנא אבל הליכות עולם כתב על זה דלהחליף דבר והפוכו לא הטעם שאדם טועה בגירסה לחסר על ידי שכחה אבל להחליף דבר והפוכו לא וכן פירש רש"י פ"ק דסנהדרין עכ"ל. הרי משמע מדבריו דחסורי מחסרא הוא חסר ממש ושכח התנא אלו דברים וכן נראה מדברי מהרי"ק בכללי תלמוד שלו וז"ל ויש לתמוה למה היה חסרון במשנה שהוצרך לומר בקצת מקומות חסורי מחסר וה"ק ולמה לא שנאה כתקנה וכ"ל שהטעם מפני שכששנו שונים על פה גרמה השכחה בקצת מקומות ושכחו קצת תיבות ולא רצה רבי לכתוב אלא בלשון שהיתה שגורה בפי רוב התלמידים ע"ד משנה לא זזה ממקומה וסמך על המעיין שיבין בחסרון ויגיה וכ"כ התוספות ז"ל בפ"ק דנזיר דף י"א דדוק' היכא דמוכח החסרון יש כח להוסיף על לשון המשנה עכ"ל:

אמנם מה שנראה בעיני כתבתי ומ"ש התוספות יש כח להוסיף על לשון המשנה אינם רוצים לומר הוספה בפועל אלא בכח כלומר לפרש אותה כאלו היו בה אלו דברים הנוספים גם מה שכתב הליכות העולם שאדם טועה בגירס' לחסר על ידי שכחה כו' הלשון לאו דוקא אלא הכוונה במה שדרכן של בני אדם לטעות ולשכוח בעל פה בגירסא. זה דרכו של תנא לכלול זה בתוך מליצת לשונו והדבר זה עומד בתוך דבריו רק שנעלם ממנו אבל להחליף דבר והפוכו לא ומזה יובן טעם אין אומרים חסורי מחסרי בראש המשנה וכתב הר"ן בריש נדרים לפי שאין אדם שוכח ומחסר בריש דבריו כלומר כל מה שאין דרכן של ב"א לשכוח אין דרך התנא לכלול זה ולרמז במליצות דבריו כי כל מה שדרך לשכוח הוא מילתא זוטרתי ויכול התנא לכלול זה במליצות דבריו וקל להבין:

ולפעמים דרך לשכוח אפילו להחליף בין הן ללאו דהיינו לשכוח תיבת לאו ואז הוא דבר והפוכו. אבל אין דרך לשכוח ולהוסיף תיבה להיות הענין בהיפוך. לכך לא מצינו חסורי מחסרא בדבר והיפוכו דהיינו לשנות מלאו להן כמו שהבאתי לעיל (מכתובות יב, א) והא כל שלא נהג קתני אבל לשנות מהן ללאו הדרך הוא לשכוח ולהשמיט תיבה ובזה ניחא הא דאיתא בפ"ק דנזיר (י, א) תנן אמרה פרה הריני נזירה אם עומדת אני ומוקי לה רבא דאמר הריני נזיר אם לא עמדה כו' ולכאורה קשה דהא אמרינן דלהחליף דבר והפוכו לא. אלא יש חילוק בין השמטת תיבה להוספת תיבה דהשמטת תיבה דרכן של בני אדם להשמיט אבל לא להוסיף דבר וכבר כתבתי כל מה שהוא דרכן של בני אדם דרכו של התנא להבליע במליצת לשונו. רק שהמליצה נעלם ממנו. ואנו מתרצים כאלו היה מחסרא:

מצינו כשרמי את התנא אהדדי דהיינו שאמר במקום אחר בשם פלוני בענין אחר מתרץ הא דידיה הא דרביה ולא מכירא לי' ופעמים מתרץ על כי האי קושיא תרי תנאי ואליבא דפלוגי כמו תרי תנאי ואליבא דר"א בריש ברכות (ג, א), וכן בכוליה תלמודא דהיינו חד אמר מר אמר הכי וחד אמר מר אמר הכי. ואין חס ושלום לחשוד אחד מהם משקר. כי נאמנים הם בבית ה' וכל אחד מה שאמר בשם רבו הוא אמת רק זה שמע מה שאמר רבו מתחלה ואח"כ חזר הרב מדבריו ולא היה זה אצל החזרה ואידך היה אצל החזרה. ובמסכת יום טוב פרק אין צדין (ביצה כד, ב) בפלוגתא דרב ולוי ואמר רב לעולם אל ימנע אדם עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת דאנא ולוי הוה יתיבנא קמיה דרבי כי אמר רבי להם שמעתתא באורתא אמר מותרים באכילה בצפרא אמר מותרין לקבל אנא דהויא בבי מדרשא ושמעתי הדרי ביה וקבלתי ולוי דלא הוה בי מדרשא לא שמע ולא הדר ביה:

וליטעמך זה רגיל בתלמוד בכמה מקומות. וז"ל מהר"ר יוסף קארו כתב הר"ר יצחק קאנפטו"ן ז"ל בדרכי התלמוד אשר לו שהחילוק שבין קושיית וליטעמיך לקושיית ולדידך מי ניחא שכשהקושיא עצמה שהקשה לו קשה גם למקשה אומר ולדידך מי ניחא אבל כשאין קשה לו אותה קושיא עצמה אלא אחרת אומר וליטעמך והוא דקדוק נאה וכן יש ללמוד ממה שפרש"י ז"ל בפרק בית כור (בבא בתרא דף ק"ו) גבי אמר לך רב הונא וליטעמך הגיעו קתני אדמקשת ליה מריש' תקשי לך מסיפא. ובריש פרק אף על פי (כתובות נו, א) אומר וליטעמך ביאה בלילה איתא ביממא ליתא והיא הקושיא בעצמה שהקשה לו ונ"ל ליישב השיטה דכשאומר ולדידך מי ניחא מסיק בתר הכי אלא מאי אית לך למימר כך וכך לדידי נמי וכאן אין כוונתו אלא לאוקמ' בחיבת חופה ולא בחיבת ביאה להכי לא אמר לדידך מי ניחא עכ"ל. וליטעמך הם שתי תיבות ולי טעמיך כלומר הטעם שלך שאתה מתרץ מה שאני מקשה לך זה הטעם הוא לי ג"כ ומתורץ מה שאתה מקשה אותי וליטעמך:

אלא מאי לפעמים מצינו בתלמוד שני חולקים בנושא אחד וחדא מינייהו מקשה לבר פלוגתיה ובר פלוגתיה משיב לו באמצעית קושיית וליטעמך. ולפעמים משיב באמצעית קושיית אלא מאי. ולפעמים משיב בלי אמצעיות הללו הענין כששמשיב באמצעית וליטעמך הוא מוכרח להשיב כך מפני שאין לו תשובה אלא בדוחק ובשביל שהמקשן יהיה לו תשובתו אף על פי שהיא תשובה דחוקה א"ל וליטעמך כלומר בהכרח צריך אתה להודות לתשובה זו אעפ"י שהיא דחוקה. וכשמשיב באמצעית אלא מאי או שמשיב זולת זה התשובה הוא מרווחת כי כשמשיב באמצעית אלא מאי הצריכות לומר כן מפני שאם שלא ישיב כן היה נראה שבדברי המקשן אין קושיא כלל ואם יש קושיא הוא למשיב בלבד ולכן המשיב הודיעו דאף נמי לדידיה איכא קושי' ולכן אמר אלא מאי וכשמשיב בזולת זה מפני שהמשיב לא ראה בדברי המקשן קושי' כלל מצאתי:

תני כך וכך זה מצינו הרבה פעמים בתלמוד כשמשנה ל' המשנה. והרבה משבשים בגירסתם וקוראים תיבת תני בשו"א תחת תי"ו וטועים כי תני בשו"א הוא לשון נתינה לנוכח כאומר תן לי. אך צריך לקרות בניקוד ציר"י תחת תי"ו תני כך וכך כלומר כך תשנה. כך הוא פירושו של תני בכל מקומות שבתלמוד שמשנה לשון המשנה. אך בנדרים פרק השותפין נמצא זרות דלשון תני הוא הכי קאמר כלומר לא ס"ד שהבנת לשון המשנה אלא הכי הוה ונסתלקה הקושיא:

לפעמים נמצא שבמקום אחד יתרץ כן ובמקום אחר תירוץ אחר וכתבו התוספות פרק ד' מיתות (סנהדרין דף ס"ה) (ע"ב ד"ה יצא), דדרך הגמ' הוא כן והביאו ראיה מפ"ק דחולין (כב, א) דאמר דידו הימנית מדרבה בר בר חנה נפקא ומשני כהונה בעיא אצבע ובסוף פרק התודה (מנחות פג, א) משני כדי נסבה ובסוף דם חטאת (זבחים צח, א) משני הנך תרי שנויים מ"מ מי שיוכל למצוא טעם לדבר טוב עושה. וכן מצינו בתוספות עצמם בפ"ק דחולין דף ז' אשר תירץ מקום הניחו לנו אבותינו והקשו התוספות למה לא תירץ כמו שתירוץ בפרק במה בהמה וכתבו מה שכתבו. וטעם הדבר למה ישנה התירוצים נלמוד מתשובות הרשב"א שאלה רצ"ח כתב וז"ל בקצור על מה שמצינו שהגמרא הבבלי שינה התירוץ מה שתירץ בירושלמי אפילו בגמרתינו יראה כן שיתרץ במקום אחד ענין אחד ובמקום אחר בענין אחר והוה כאיכא דאמרי וגדולה מזו הרבה בגמרתנו סוגיות מתחלפות והוי כלישנא אחרינ' וכדברי ר"ת ז"ל וכ"ש שאירע כן הבבלי והירושלמי ע"כ:

אין מדרך הגמרא לתרץ אלא קושי' שמקשים לו ואף ע"פ שיש שם קושי' אחרת אינו חושש כן נמצא בפרק כל הגט (גיטין דף כ"ט) הקשה מתרומה לגט ותירץ ואח"כ אומר ורמי תרומה אתרומה ועל זה כתבו התוספות וז"ל תימא וכי לא יודע היה המתרץ מתני' דתרומה ואתי לאקשויי תרומה אתרומה כדבסמוך וי"ל שכן דרך הגמרא שאינו חושש אלא מתרץ קושי' שמקשים לו ע"כ וכן כתבו התוס' פרק מרובה:

פעמים שהיה יכול לתרץ תירוץ אחר יותר מרווח אלא מפני שאותו תיירוץ שעתה תירץ מוכרח במקום אחר לתרצו ורצה להוליך שטה שוה. וזה לשון התוספות ריש פרק הזורק (צז, ב) הוה מצי לשנויי בשכותב לו בלשון טוב המועיל אלא משום דבפרק הכותב אצטריך לשנויי כי הכא משני נמי הכא וכן במסכת נדה פרק י"א אמר הניח ללוי אלא לרב קשי' וכתבו שם התוספות שהיה יכול לתרץ לרב תירוץ אחר אלא דניחא ליה לשנויי אליב' דתרווייהו מתני' בענין אחד. וכן בגיטין גבי מאי שלו ושל חבירו איכא וכן מצינו בפרק חרש דף קי"ב דאמר רבי יוחנן בדמאי הקילו וכתבו התוספות דהוה מצי למימר דאפילו לא הקילו בדמאי כיון דאינו אלא מדרבנן שאני אלא משום דהאי שינויי' בכמה דוכתי: